

حساب سرمایه‌گذاری ویژه راهکاری برای سود ثابت

سجاد سیفلو*

تاریخ دریافت: ۸۸/۱۲/۰۴

تاریخ پذیرش: ۸۹/۰۲/۲۲

چکیده

مدیریت انگیزه سپرده‌گذاران از اساسی‌ترین مسائلی است که ارتباط مستقیمی با سود و عملکرد بانک‌ها دارد. در بانکداری متعارف سپرده‌گذاران در ازای سپرده‌گذاری خود در بانک فارغ از نوع و محل سرمایه‌گذاری و یا مصرف سپرده‌هایشان سود ثابتی دریافت می‌کنند. از آنجا که این سود ثابت و از پیش تعیین شده از مصادیق ربا است، و با توجه به حرمت قطعی ربا، این مکانیسم در بانکداری بدون ربا قابل اجرا نیست. از اینرو بانکداری بدون ربا برای جلب انگیزه و مشارکت سپرده‌گذاران، بخشی از سود حاصل از عملیات سرمایه‌گذاری را با آن‌ها تسهیم می‌کند. همواره این نگرانی ابراز شده است که با توجه به اینکه مشتریان بانک‌ها عموماً افراد ریسک‌گریز هستند و هدفشان از سپرده‌گذاری در بانک به دست آوردن یک عائدی ثابت و بدون ریسک و مخاطره است و با توجه به ماهیت فعالیت‌های بانکداری اسلامی که باعث می‌شود سود بانک‌ها و به تبع آن سود سپرده‌گذاران، متغیر و مرتبط با تحولات آتی بنگاه‌های طرف قرارداد و کل اقتصاد باشد، تحریم نرخ از پیش تعیین شده باعث کاهش مشارکت سپرده‌گذاران در بانک‌های اسلامی شود. راهکاری که بانک‌های اسلامی در ایران برای حل این مسئله و خلاصی از بحران انگیزه در سپرده‌گذاران به کار گرفته‌اند، «سود علی‌الحساب» است که به نظر برخی محققین بانکداری اسلامی شبیه ربوی بودن عملیات بانکی را به دنبال دارد. در این مقاله ضمن بررسی سود علی‌الحساب، با استفاده از حساب سرمایه‌گذاری ویژه، راهکاری ارائه شده است که در آن ضمن فراهم بودن ارائه سود قطعی و از پیش تعیین شده، مشکلات سود علی‌الحساب مرتفع گردیده است.

واژگان کلیدی

بانکداری بدون ربا، سود علی‌الحساب، حساب سرمایه‌گذاری ویژه، حساب سرمایه‌گذاری ویژه با بازده ثابت، فروش اقساطی

مقدمه

بانکداری اسلامی در فعالیت‌های خود همواره با مسئله‌ی اساسی مربوط به انگیزه سپرده‌گذاران مواجه بوده است. به صورت سنتی سپرده‌گذاران بانک‌ها عموماً افراد ریسک‌گریزی هستند که به دنبال یک عائدی قطعی و از پیش تعیین شده هستند. بانکداری متعارف این انگیزه‌ی سپرده‌گذاران در حساب‌های مدت‌دار را با استفاده از مکانیسم نرخ بهره مدیریت کرده است. در این مکانیسم سپرده‌ها از سپرده‌گذاران دریافت شده و بدون توجه به محل و نحوه بکارگیری سپرده‌ها، در سررسیدهای مشخص بر اساس یک نرخ بهره مشخص و معین، سود سپرده‌ها محاسبه شده و به سپرده‌گذاران پرداخت می‌شود. با توجه به حرمت قطعی ربا، بانک‌های اسلامی نمی‌توانند از مکانیسم بهره به منظور تجمیع وجوه سپرده‌گذاران استفاده نمایند. همواره این نگرانی ابراز شده است که پیاده کردن نظامی مبتنی بر اصول و موازین اسلامی که متضمن تحریم کامل نرخ از پیش تعیین شده بهره ثابت برای استقراض است، ممکن است به کاهش سطح پس‌انداز منتهی شود. این ادعا بر اساس مباحث مختلفی مطرح شده است که مهمترین و قابل قبول‌ترین آن‌ها آثار نامساعدی است که بی‌اطمینانی نسبت به نرخ بازده، بر سطح پس‌انداز می‌گذارد (خان و میرآخور، ۱۳۷۰، ص ۱۹۷).

سپرده‌های سرمایه‌گذاری در قانون عملیات بانکی بدون ربا جمهوری اسلامی ایران بر اساس یک قرارداد وکالت به بانک‌ها سپرده می‌شود و بانک‌ها نیز موظف‌اند این سپرده‌ها را در امور مشارکت، مضاربه، اجاره به شرط تملیک، معاملات اقساطی، مزارعه، مساقات، سرمایه‌گذاری مستقیم، معاملات سلف، جعاله و تنزیل^۱ به کار گیرند و منافع حاصل از سرمایه‌گذاری این سپرده‌ها را پس از کسر حق‌الوکاله بانک براساس مدت و مبلغ سپرده، بین سپرده‌گذاران تقسیم نماید. اگر به مقتضای اولیه شیوه‌های تخصیص منابع در بانکداری بدون ربا عمل شود و بانک‌ها به پی‌آمدهای واقعی سرمایه‌گذاری مستقیم، مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی، مضاربه و امثال آن‌ها ملتزم باشند سود بانک‌ها و به تبع آن سود سپرده‌گذاران مدت‌دار سود معینی نخواهد بود، بلکه متغیر و مرتبط با تحولات آتی بنگاه‌های طرف قرارداد و کل اقتصاد خواهد بود و

این امر باعث می‌شود که تنها افراد ریسک‌پذیر، افرادی که حاضرند با سود انتظاری کار کنند، سراغ بانک بیایند؛ در حالی که مشتریان اصلی بانک‌ها، افراد متعارف و ریسک‌گریز هستند: کسانی که دوست دارند درآمد معین و بدون مخاطره از محل سپرده‌شان بدست آورند که این به معنی آن است که بانکداری بدون ربا از جهت نظری برای سپرده‌گذاران اصلی بانک پاسخ مناسب و راهکار قابل قبول ندارد (موسویان، ۱۳۸۳، ص ۴۴۴). راهکاری که هم اکنون بانک‌های تجاری برای حل این مسئله و خلاصی از بحران انگیزه در سپرده‌گذاران به کار گرفته‌اند، «سود علی‌الحساب» است. سود علی‌الحساب وجهی است که قبل از اتمام و به نتیجه رسیدن عملیات سرمایه‌گذاری و حصول و محاسبه سود قطعی از جانب بانک به صاحبان سپرده‌های سرمایه‌گذاری پرداخت می‌شود (میرجلیلی، ۱۳۸۱، ص ۱۲۸). به کارگیری سود علی‌الحساب اشکالات و ایرادات مختلفی دارد و به نظر برخی محققین بانکداری اسلامی شبهه ربوی بودن عملیات بانکی را به دنبال دارد.

حساب‌های سرمایه‌گذاری ویژه طرح خاصی از سپرده‌های سرمایه‌گذاری است که در آن برخی بانک‌های اسلامی نوع خاصی از طرح سپرده‌های سرمایه‌گذاری با اختیار خاص برای سرمایه‌گذاری در پروژه یا تجارت معینی را ارائه می‌کنند. در این حالت فقط سود پروژه خاص بین بانک و سپرده‌گذار براساس نرخ و شرایط توافقی قبلی توزیع می‌شود (Ahmad, 1997, p.42). می‌توان با استفاده از این حساب‌ها و اختصاص پروژه معین به فعالیت‌های مرتبط با عقود با بازدهی ثابت حساب‌هایی را طراحی کرد که دارای بازدهی ثابت باشند. به نظر می‌رسد با توجه به ایرادات وارد بر سود علی‌الحساب، طراحی حساب‌های مشابهی برای بانکداری در جمهوری اسلامی ایران که مبتنی بر عقود با بازدهی ثابت همچون فروش اقساطی و اجاره به شرط تملیک باشد مناسب‌تر از به کارگیری سود علی‌الحساب باشد. چرا که اولاً بازدهی در این نوع حساب‌ها از ابتدا مشخص و معین است و این معین بودن نرخ از پیش تعیین شده هیچ منع شرعی ندارد. ثانیاً سایر اشکالات ناظر بر سود علی‌الحساب و بخصوص شبهه ربوی بودن را ندارد. از اینرو در این تحقیق بعد از نقد و بررسی راهکار «سود علی‌الحساب» و معرفی حساب‌های سرمایه‌گذاری ویژه، حساب سرمایه‌گذاری ویژه‌ای

با بازدهی ثابت بر اساس قانون عملیات بانکی بدون ربا طراحی شده است که ضمن فراهم آوردن پاسخ مناسب برای سپرده‌گذاران و ارائه راهکاری برای رهایی از بحران انگیزه، اشکالات سود علی‌الحساب را ندارد.

۱. مطالعات انجام شده

با توجه به تاسیسی بودن ایده حساب‌های سرمایه‌گذاری ویژه با بازدهی ثابت، مطالعه‌ای در این زمینه خاص وجود ندارد. مطالعات انجام شده در این خصوص به صورت نظری این نوع حساب‌ها را معرفی نموده‌اند. از جمله تحقیقات خارجی می‌توان به احمد (1993) و (1997) اشاره کرد. همچنین هارون در مقاله مشابهی به بررسی فعالیت‌های بانک‌های اسلامی در دوازده کشور مسلمان پرداخته است (Haron, 1998, p.35). انواع حساب‌ها، نحوه تجهیز و اعطای تسهیلات در این تحقیق به صورت تطبیقی بررسی شده است. حجم تحقیقات داخلی در این زمینه بسیار محدودتر است. سیفلو (۱۳۸۹) در پایان نامه کارشناسی ارشد خود ضمن بررسی بانکداری مشارکتی و معرفی سایر انواع حساب‌های رایج مشارکتی، این نوع حساب خاص را نیز معرفی کرده است. برخی از مطالعات به بررسی سود علی‌الحساب اختصاص دارند. حسین‌زاده بحرینی (۱۳۷۴) در تحقیقی به بررسی سود تضمین شده (علی‌الحساب) در سیستم بانکداری بدون ربا پرداخته است. در این تحقیق منطق و چرایی رابطه معکوس بین نرخ بهره و تولید با استفاده از عنصر مخاطره و نقش آن در تولید به تصویر کشیده شده و نشان داده شده است که طرح هرگونه نرخ سود علی‌الحساب که سپرده‌گذار نسبت به حصول آن مطمئن باشد، کارکردی همانند نرخ بهره دارد و از طریق مکانیزمی که دقیقاً مشابه مکانیزم تاثیر نرخ بهره بر سرمایه‌گذاری است، ثروت ریسک‌پذیری بالفعل جامعه، بهره‌وری نیروی کار و تولید ملی را کاهش می‌دهد. سلامی و بهمنی (۱۳۸۱)، در مقاله‌ای با استفاده از نظریه پرتفوی، اثر نرخ سود از قبل تعیین شده برای تسهیلات بانکی بر کارایی بانکداری اسلامی و تامین حقوق سپرده‌گذاران را ارزیابی نموده‌اند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد، تعیین نرخ ثابت سود برای تسهیلات توسط شورای پول و اعتبار موجب دور نمودن بانک‌ها از مشارکت واقعی در پروژه‌های سرمایه‌گذاری بر

اساس درآمد مورد انتظار و مخاطرات آن‌ها می‌گردد و در نتیجه باعث کاهش کارایی بانکداری اسلامی می‌شود. علاوه بر این پایین نگه داشتن نرخ سود نسبی تسهیلات برای سرمایه‌گذاری‌های پرمخاطره نیز منجر به بروز افزایش تقاضای مازاد برای دریافت اینگونه تسهیلات می‌شود. پاسخگویی به اینگونه تقاضاها توسط بانک از دست رفتن بخشی از حقوق سپرده‌گذاران (موکلین بانک) را در پی دارد.

۲. بررسی سود علی‌الحساب

پس از عقد قرارداد وکالت و تحویل وجوه از سوی سپرده‌گذار به بانک، سپرده‌گذار تنها به استناد موارد زیر حق مطالبه پول از بانک را دارد:

۱. ابطال وکالت بانک از سوی سپرده‌گذار در مورد تمام یا بخشی از سپرده‌اش.
۲. مشخص شدن سود قطعی حاصل از به کار گرفتن وجوه سپرده‌گذار از جانب بانک یا گیرندگان تسهیلات از بانک.

به استناد مفهوم وکالت و نیز مواد ۴ و ۵ قانون عملیات بانکی بدون ربا، مواد ۸ و ۱۰ آئین‌نامه اجرایی فصل دوم قانون و مواد ۱۰، ۱۴ و ۲۰ دستورالعمل اجرائی فصل یاد شده، صاحبان سپرده‌های سرمایه‌گذاری، مادام که وکالت بانک را در مورد سپرده‌های خود ابطال نکرده‌اند و سود قطعی ناشی از عملیات بانک نیز محاسبه نشده است، حق مطالبه هیچگونه وجهی از بانک ندارند.

از طرف دیگر، صاحبان سپرده‌های سرمایه‌گذاری معمولاً کسانی هستند که می‌خواهند ضمن حفظ اصل سرمایه خود، از سود حاصل از آن استفاده کنند. از آنجا که در یک نظام بانکی با میلیاردها ریال سپرده سرمایه‌گذاری مشاع، امکان محاسبه سود قطعی حاصل از عملیات و سهم هر یک از سپرده‌گذاران در فواصل زمانی کوتاه وجود ندارد، این مساله از دو جهت ممکن است به کاهش رغبت صاحبان وجوه، برای سپرده‌گذاری در بانک منجر شود:

الف) بانک موظف است وجوه صاحبان سپرده را مستقیم یا غیر مستقیم در پروژه‌های مختلف سرمایه‌گذاری کند. ماهیت این نحوه بانکداری اقتضا می‌کند که سود سپرده‌گذاری بعد از پایان دوره مالی ظهور و پس از کسر هزینه‌ها معلوم شود.

بدیهی است تا زمان محاسبه سود قطعی، سپرده‌گذار چشم‌انداز روشنی از سود انتظاری سپرده خود نخواهد داشت. چنانچه بانک نتواند به نحوی بر این مشکل فائق آید و چشم‌اندازی - ولو تقریبی و محتمل - از آنچه به عنوان سود نصیب سپرده‌گذاران خواهد شد، در اختیار آنان قرار ندهد، این امکان وجود دارد که صاحبان وجوه از سپرده‌گذاری در بانک منصرف شوند و جایگزین‌های دیگری - غیر از بانک - را برای سرمایه‌گذاری وجوه خود انتخاب کنند.

ب) پرداخت یکباره سود پس از پایان دوره مالی و اتمام محاسبات نیز از دیگر عواملی است که به کاهش رغبت صاحبان وجوه برای سپرده‌گذاری در بانک منجر می‌شود. اگر بانک بتواند راهی بیابد که به استناد آن، پرداخت سود به صاحبان سپرده در فواصل زمانی کوتاهتری انجام شود، بدون تردید از جاذبه بیشتری برای جلب وجوه مازاد مردم برخوردار خواهد شد.

تعیین نرخ سود علی‌الحساب در بانکداری جدید در ایران و پرداخت ماهانه یا سه ماه یک بار آن به سپرده‌گذاران، در واقع برای رفع همین دو مشکل بوده است. به عبارت دیگر مسئولان نظام بانکی کشور به این نتیجه رسیده‌اند که برای جلوگیری از بروز بحران انگیزه، می‌تواند با اعلام نرخ «سود علی‌الحساب» در ابتدای هر دوره و پرداخت ماهانه مبلغی به عنوان علی‌الحساب به سپرده‌گذار، او را نسبت به سپرده‌گذاری در بانک راغب کنند (میرجلیلی، ۱۳۸۱، ص ۱۲۹).

در قانون عملیات بانکی بدون ربا، در بخش تجهیز منابع، هیچگونه مجوزی برای پرداخت سود علی‌الحساب یا تضمین شده، داده نشده است. در این قانون، راه‌های به کارگیری سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار از جانب بانک‌ها مشخص شده و نحوه تقسیم منافع حاصل هم پیش‌بینی شده است. همچنین در آئین‌نامه اجرایی مصوب هیات وزیران و دستورالعمل اجرایی شورای پول و اعتبار نیز پرداخت سود از پیش تعیین شده ولو این که عنوان علی‌الحساب داشته باشد، ممنوع شده است (میرجلیلی، ۱۳۸۱، ص ۱۲۸). طبق ماده ۱۰ آیین‌نامه اجرایی «به هیچ یک از سپرده‌های دریافتی با عنوان سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار رقم تعیین شده‌ای از قبل به عنوان سود پرداخت نخواهد شد» (والی‌نژاد، ۱۳۶۸، ص ۱۸۳). طبق تبصره ۲ ماده ۱۴ دستورالعمل اجرایی

نیز «بانک‌ها نمی‌توانند به هیچ یک از سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار، رقم تعیین شده‌ای از قبل به عنوان سود اعلام و یا پرداخت نمایند» (والی‌نژاد، ۱۳۶۸، ص ۲۱۸). نخستین متن حقوقی که در آن از کلمه «علی‌الحساب» آمده است، ماده ۲۱ دستور العمل اجرایی مصوب شورای پول و اعتبار است. طبق مفاد این ماده «منافع سپرده‌های سپرده‌گذاری کوتاه مدت در پایان هر سال پس از تعیین سود ناشی از عملیات مربوط به امور موضوع ماده ۱۲ همان سال پرداخت خواهد شد. منافع سپرده‌های سرمایه‌گذاری بلند مدت در صورتی که سر رسید آن‌ها مصادف با پایان شهریور یا اسفند باشد، به طور قطعی و در غیر اینصورت به طور علی‌الحساب پرداخت خواهد شد. تکلیف پرداخت‌های علی‌الحساب مزبور، پس از تعیین منافع سپرده‌گذار به شرح ماده ۲۰ تعیین خواهد گردید» (والی‌نژاد، ۱۳۶۸، ص ۲۲۰).

به طوری که مشهود است، در ابتدای این ماده بانک‌ها مکلف شده‌اند منافع حاصل از سرمایه‌گذاری سپرده‌های کوتاه مدت را در پایان هر سال تعیین و به سپرده‌گذار پرداخت کنند و پرداخت سود علی‌الحساب به سپرده‌های سرمایه‌گذاری بلند مدت نیز به عنوان یک حکم عام بلکه نه به عنوان یک حکم عام بلکه به عنوان راه حل در موارد خاص پیش بینی شده است.

در تاریخ ۱۳۷۰/۱۰/۲۵ متن حقوقی دیگری به تصویب شورای پول و اعتبار رسید که به موجب آن پرداخت سود علی‌الحساب به عنوان یکی از مصادیق بارز فعالیت‌های بانکی به مثابه یک حکم عام - و نه یک راه حل موردی - در نظام بانکی جدید در ایران، وجهه قانونی یافت^۲ (میرجلیلی، ۱۳۸۱، ص ۱۳۳).

در اینصورت این سوال مطرح می‌شود که آنچه بانک‌ها تحت عنوان سود علی‌الحساب به سپرده‌گذاران پرداخت می‌کنند، از نظر حقوقی چگونه قابل توجیه است؟ اصولاً مفهوم «علی‌الحساب» به معنی مبادله موقت پول و مانند آن بین دو شخصیت حقیقی یا حقوقی است. بدین معنی که یکی از طرفین وجهی را به طرف مقابل می‌پردازد، مشروط بر این که پس از محاسبه و حسابرسی، چنانچه گیرنده، واقعاً نسبت به تمام یا بخشی از وجه دریافتی، طلبکار نباشد، آنرا به پرداخت کننده مسترد نماید. بدیهی است قبل از انجام حسابرسی، به دلیل این که هنوز بدهکار بودن پرداخت

کننده محرز نشده است، دریافت کننده معادل وجهی که به طور علی‌الحساب دریافت کرده، به پرداخت کننده مدیون است. این مطلب کلی در مورد رابطه میان بانک و صاحبان سپرده‌های سرمایه‌گذاری نیز صادق است. به عبارت دیگر، اگر مفهوم واقعی سود علی‌الحساب در نظر باشد با پرداخت سود علی‌الحساب، اگرچه عین پول پرداختی به ملکیت سپرده‌گذار در می‌آید ولی ذمه وی تا زمان معلوم شدن سود قطعی، معادل همان مبلغ به نفع بانک مشغول می‌گردد. این مفهوم چیزی جز مفهوم قرض در عقود اسلامی نیست. به این ترتیب ماهیت حقوقی وجوهی که با عنوان سود علی‌الحساب به سپرده‌گذار پرداخت شود تنها در قالب مفهوم قرض قابل توجیه و تبیین است (میرجلیلی، ۱۳۸۱، ص ۱۳۰).

بررسی روش‌های جاری مورد عمل بانک‌های کشور بیانگر این امر است که تقسیم منافع ناشی از عملیات بانک (نخستین منابع)، به نسبت منابع سپرده‌گذار و منابع بانک صورت نمی‌گیرد و بانک‌ها برای رفع این مشکل اقدام به پرداخت سود علی‌الحساب می‌کنند. موضوعی که در رابطه با پرداخت سود علی‌الحساب مطرح است اینکه پس از قطعی شدن سود باید ضوابط مندرج در قانون، مبنی بر تسهیم سود به نسبت منابع بانک و سپرده‌گذار، لحاظ شود. در حال حاضر برای پرداخت سود به سپرده‌های کوتاه مدت و بلند مدت، ماهیانه رقم سود براساس مبلغ و مدت سپرده توسط شعبه بانک محاسبه و از محل بدهکاران داخلی کلیه شعب در اداره امور مالی تجمیع و مانده آن به حساب سود پرداختی منظور می‌شود. حساب مذکور در دفاتر بانک ماهیت هزینه داشته و نهایتاً در سود و زیان بانک ارائه می‌شود (شیرانی، ۱۳۸۶، ص ۲۷۷).

از اینرو سود علی‌الحساب اعلام شده از سوی بانک‌ها سود قطعی تلقی می‌شود.^۳ مسئله پرداخت سود علی‌الحساب علاوه بر اینکه در مشروعیت خود، بذاته محل سوال است، زمانی که به عنوان سود قطعی تلقی شود موضوع شبهه دیگری است. چنین تعاملی، تعامل سود قطعی با پرداخت علی‌الحساب، علی‌الخصوص زمانی که بانک‌ها این پرداخت‌ها را در حساب‌های خود به عنوان هزینه وارد می‌کنند، شبهه ربا را متبادر می‌سازد. برای تبدیل شدن سود علی‌الحساب به بهره، کافی است سپرده‌گذار را از

قطعی شدن مبلغی که به عنوان سود علی‌الحساب دریافت کرده است مطمئن کرد. زیرا فارق اصلی میان بهره و سود علی‌الحساب، وجود یا فقدان عنصر اطمینان است. اگر سپرده‌گذار به طریقی مطمئن شود که سود علی‌الحساب دریافتی، حتی در صورت عدم حصول سود واقعی در عملیات سرمایه‌گذاری، از او باز پس گرفته نخواهد شد، در آن صورت، سود علی‌الحساب کارکردی دقیقاً مانند نرخ بهره خواهد داشت. به عبارت دیگر، اگر ویژگی عدم قطعیت از سود علی‌الحساب گرفته شود، دوگانگی بهره و سود علی‌الحساب به یگانگی تبدیل خواهد شد (میرجلیلی، ۱۳۸۱، ص ۱۲۹).

در شرایطی که نظام بانکی کشور همواره سودهای علی‌الحساب اعلام شده را به صورت تاریخی به عنوان سود قطعی اعلام می‌کند، این تصور در سپرده‌گذاران بوجود می‌آید که سود علی‌الحساب همان سود قطعی است و آن‌ها نسبت به عدم دریافت مازاد و پرداخت کسر سود اطمینان کسب می‌کنند. این مسئله باعث می‌شود که تعامل بین سپرده‌گذاران و بانک به یک معامله ربوی تبدیل شود. چرا که سپرده‌گذار در هنگام افتتاح حساب و سپرده‌گذاری این شرط غیر مصرح را با خود دارند که بانک باید میزان مشخصی را که اعلام کرده است بپردازد و این سود از سوی آن‌ها سود قطعی تلقی می‌شود، هرچند بانک این سود را علی‌الحساب می‌نامد. وجود این شرط ضمنی در هنگام سپرده‌گذاری از جانب سپرده‌گذاری به علاوه اینکه بانک به خوبی و از پیش می‌داند که قصد محاسبه و پرداخت سود قطعی را ندارد و اعلام سود علی‌الحساب و اختیار مصالحه در مورد مازاد و کسر سود یک حربه برای فرار از ربوی شدن معاملات است، شبهه ربوی بودن عملیات بانکی را به شدت تقویت می‌کند.

باید توجه داشت تصور ربوی بودن عملیات بانکی از سوی مردم چه درست باشد و چه نادرست، زیان‌های بسیاری دارد:

اولاً: قبح و حرمت رباخواری در ذهن و فکر عامه مردم از بین می‌رود، یا بسیار کم رنگ شده می‌گویند: اگر ربا واقعاً ربا و حرام است، چرا بیشتر داد و ستدهای بانک‌ها در نظام جمهوری اسلامی بر اساس رباست؟

ثانیاً: موجب می‌شود افراد با ایمان جامعه با بانک‌ها همکاری نکنند. آنان به جهت پرهیز از مبتلا شدن به ربا اقدام به افتتاح حساب سپرده سرمایه‌گذاری یا اخذ تسهیلات

بانکی جهت حل مشکلات مالی خود نمی‌کنند و در نتیجه کارآیی بانک‌ها کاهش می‌یابد (موسویان، ۱۳۸۴، ص ۲۱۸).

۳. حساب سرمایه‌گذاری ویژه

سپرده‌های سرمایه‌گذاری در واقع، معادل سپرده‌های مدت‌دار در بانکداری متعارف هستند. ولی تمام شباهت این دو نوع سپرده، به همین ختم می‌شود. این محصول مبتنی بر مفهوم مضاربه است و از این جهت به عنوان سپرده مشارکت در سود و زیان (PLS) یا سپرده‌ی مشارکتی شناخته می‌شود (عبیدالله، ۱۳۸۷، ص ۸۸).

سپرده‌های مدت‌دار ثابت در نظام بانکداری متعارف بر مبنای سود عمل می‌کنند در حالی که مبنای عمل سپرده‌های سرمایه‌گذاری مشارکت در سود و زیان است. بانک‌های اسلامی به جای اینکه نرخ ثابت از پیش تعیین شده‌ای به سپرده‌گذاران تعهد نمایند، به آن‌ها نرخی را اعلام می‌کنند که طبق آن سپرده‌گذار در سود سهیم خواهد بود. مقدار سودی که هر سپرده‌گذار بدست می‌آورد به میزان سود نهایی که بانک از سرمایه‌گذاری خود به دست می‌آورد بستگی دارد. سپرده‌های مدت‌دار در بانکداری متعارف با سایر سپرده‌ها معمولاً در زمان سررسید متمایزند، در حالی که سپرده‌های سرمایه‌گذاری نه تنها در سررسید بلکه در هدف سرمایه‌گذاری نیز متفاوت‌اند. چرا که در بانکداری اسلامی سپرده‌گذار می‌تواند دستورالعمل خاصی برای سرمایه‌گذاری سپرده خود در پروژه یا تجارت خاص به بانک ارائه نماید (Ahmad, 1993, p.27). سپرده‌های مدت‌دار در بانکداری متعارف توسط بانک مربوطه تضمین می‌شوند و در معرض ریسک از بین رفتن دارائی و یا زیان قرار ندارند. در حالی که در بانکداری اسلامی ارزش اسمی سپرده‌های سرمایه‌گذاری توسط بانک تضمین نمی‌شود. این سپرده‌های در معرض ریسک از بین رفتن دارائی و یا زیان قرار دارند و در صورت زیان پروژه‌ای که این سپرده‌ها در آن سرمایه‌گذاری شده‌اند، این سپرده‌ها نیز دچار زیان می‌شوند. سپرده‌های ثابت نه کاملاً نقد و نه کاملاً ثابت‌اند. بسیاری از بانک‌های متعارف در مقابل سپرده‌های مدت‌دار متعهد به ارائه وام هستند. در حالی که این در خصوص سپرده سرمایه‌گذاری

صادق نیست. زمانی که یک سپرده‌گذار بانک اسلامی نیازمند تامین مالی است، پیشنهاد او بدون توجه به سپرده او، مورد ارزیابی قرار می‌گیرد (Ahmad, 1997, pp.40-41).

بر اساس میزان اختیار تفویض شده به بانک به عنوان مضارب، استفاده نهایی از وجوه (در زمینه‌ای که مشتری می‌خواهد) و یا میزان سپرده‌گذاران، چندین نوع سپرده سرمایه‌گذاری وجود دارد. بانک‌های اسلامی برای برآوردن نیازها و علائق مختلف سرمایه‌گذاران و مشتریان خود انواع مختلف طرح‌های سپرده‌ی سرمایه‌گذاری را اجرا می‌کنند. مهمترین انواع این طرح‌ها عبارتند از:

۱. حساب سرمایه‌گذاری عام یا مشترک^۴

۲. حساب سرمایه‌گذاری ویژه^۵

۳. حساب سرمایه‌گذاری با مدت محدود^۶

۴. حساب سرمایه‌گذاری نامحدود^۷

سپرده سرمایه‌گذاری عام یا مشترک، شایع‌ترین نوع سپرده در بانک‌های اسلامی است به گونه‌ای که بر اساس آن یک صندوق سرمایه‌گذاری تأسیس می‌شود. این صندوق، سپرده‌های سرمایه‌گذاری با سررسیدهای متفاوت را در خود جای می‌دهد. این وجوه به هیچ پروژه سرمایه‌گذاری خاصی تعلق نمی‌گیرد، بلکه در عملیات تأمین مالی مداوم و مختلف که بانک انجام می‌دهد، مورد استفاده قرار می‌گیرد. سود این عملیات‌ها در پایان یک دوره حسابداری (که معمولاً سه ماهه، شش ماهه یا یک ساله می‌باشد) محاسبه شده و توزیع می‌گردد (عبیدالله، ۱۳۸۷، ص ۸۹). برخی بانک‌های اسلامی نوع خاصی از طرح سپرده‌های سرمایه‌گذاری با اختیار خاص برای سرمایه‌گذاری در پروژه یا تجارت معینی را ارائه می‌کنند. در این حالت فقط سود پروژه خاص بین بانک و سپرده‌گذار براساس نرخ و شرایط توافقی قبلی توزیع می‌شود (Ahmad, 1997, p.42). این نوع حساب‌های سپرده‌ی سرمایه‌گذاری که در آن پروژه یا تجارت خاصی برای سرمایه‌گذاری توسط مشتری مشخص می‌شود، حساب سرمایه‌گذاری ویژه نامیده می‌شود.

این نوع حساب سپرده از همه جهت شبیه سپرده‌ی سرمایه‌گذاری عمومی (عام) می‌باشد؛ با این تفاوت که در این نوع سپرده، سپرده‌گذار باید حداقل مبلغ مورد نیاز

برای سپرده‌گذاری در این محصول را رعایت کند. به عنوان مثال بانک می‌تواند به صورت گزینشی، سپرده‌هایی را از دولت و شرکت‌ها بپذیرد. روال‌ها و نحوه سرمایه‌گذاری وجوه و نسبت توزیع سود معمولاً به صورت فردی با سپرده‌گذار مذاکره می‌شود. این محصول این قدرت را به بانک می‌دهد که در پروژه یا تجارتي خاص به سرمایه‌گذاری بپردازد و سود این پروژه‌ی ویژه، بر طبق مفاد و شرایطی که بانک و مشتری پذیرفته‌اند، بین آن‌ها تقسیم می‌شود (عبیدالله، ۱۳۸۷، ص ۸۹).

۴. حساب‌های سرمایه‌گذاری ویژه با بازده ثابت

با توجه به ماهیت حساب‌های سرمایه‌گذاری ویژه، پرواضح است که بازدهی این نوع حساب‌ها به ویژگی‌های پروژه تعیین شده در قرارداد و رابطه حقوقی به کارگرفته شده در این حساب‌ها برای تامین مالی پروژه مربوطه بستگی دارد. اگر پروژه توافق شده قابلیت آنرا داشته باشد که از طریق عقود با بازدهی ثابت مانند فروش اقساطی و اجاره به شرط تملیک تامین مالی شوند، این امکان از همان ابتدا برای بانک وجود دارد که نرخ سود این حساب ویژه را به صورت دقیق مشخص نماید. برای نمونه اگر مشتری و بانک به توافق برسند که بانک وجوه سپرده‌گذار را در تامین مالی خرید ماشین‌آلات کشاورزی برای یک شرکت کشت و صنعت خاص به کارگیرد، امکان آن وجود دارد که این تامین مالی از طریق عقود با بازدهی ثابت انجام شود. برای مثال بانک طی یک قرارداد فروش اقساطی، ماشین‌آلات مذکور را به شرکت مذکور واگذار می‌نماید و نرخ سود را نیز به صورت قطعی و از پیش تعیین شده مشخص نموده و با سپرده‌گذار به توافق می‌رسد.

با توسعه مبانی حساب‌های سرمایه‌گذاری ویژه و همچنین تلفیق این حساب‌ها با حساب‌های سرمایه‌گذاری در کشورمان که بر مبنای رابطه حقوقی و کالت شکل گرفته‌اند، می‌توان حساب سرمایه‌گذاری ویژه‌ای طراحی نمود که بازدهی مربوطه کاملاً مشخص و از پیش تعیین شده باشد.

مطالعه نصرآبادی و شعبانی (۱۳۸۷)، نشان داد که فروش اقساطی بیشترین سهم در بین تسهیلات اعطایی توسط بانک‌ها را دارد. در این مطالعه سهم فروش اقساطی ۵۲

درصد کل تسهیلات بود در حالی که سهم مشارکت (حقوقی و مدنی) در مجموع ۱۷ درصد بود. بالا بودن سهم فروش اقساطی در بین تسهیلات اعطایی نظام بانکی را می‌توان نشانه‌ای از تمایل نظام بانکی و همچنین مشتریان آن‌ها به این روش تامین مالی دانست. از اینرو برای تاسیس حساب سرمایه ویژه سرمایه‌گذاری با بازده ثابت، پیشنهاد می‌شود قرارداد فروش اقساطی، به دلیل حجم بالای آن در تسهیلات اعطایی بانک‌ها، به عنوان قرارداد پایه‌ای تامین مالی در این نوع حساب‌ها انتخاب شود. البته علاوه بر سهم این قرارداد در کل تسهیلات اعطایی، قابلیت‌ها و ظرفیت‌های آن نیز در مقایسه با اجاره به شرط تملیک قابل توجه است.

با توجه به مقدمات فوق، حساب سرمایه‌گذاری ویژه با بازده ثابت، حساب سرمایه‌گذاری ویژه‌ای است که در آن سپرده‌گذار برخلاف طرح‌های رایج حساب سرمایه‌گذاری ویژه، به جای تعیین پروژه‌ای خاص برای سرمایه‌گذاری، نوع روش تامین مالی بانک را تعیین می‌کند. به عبارت دیگر سپرده‌گذاران به بانک وکالت می‌دهند که سپرده‌هایشان را در تامین مالی هر پروژه‌ای که از طریق عقود با بازدهی ثابت و به طور خاص فروش اقساطی، امکان تامین مالی دارند به کارگیرد. بانک نیز با شناسایی مشتریان متقاضی، می‌تواند وجوه سپرده‌گذاران را ضمن یک قرارداد فروش اقساطی، برای تامین مالی آن‌ها به کارگیرد. بدیهی است با توجه به اینکه نرخ سود و میزان بازده در فروش اقساطی مشخص و از پیش تعیین شده است، بانک نیز می‌تواند نرخ مشخص و از پیش تعیین شده‌ای را به مشتریان خود تعهد نماید.

از نظر حقوقی این نوع حساب ویژه مشتمل بر دو رابطه حقوقی، وکالت و فروش اقساطی است. در طرف اول، سپرده‌گذاران بانک را به وکالت مسئول به کارگیری سپرده‌هایشان در قرارداد تامین مالی از طریق فروش اقساطی می‌کنند. بانک نیز تحت این رابطه وکالت خاص، متقاضیان تامین مالی را شناسایی کرده و با آن‌ها وارد یک قرارداد فروش اقساطی می‌شود. بنابراین این سپرده‌ها همانند سایر سپرده‌های سرمایه‌گذاری بر اساس رابطه حقوقی وکالت تاسیس می‌شوند و بانک در ورود به قرارداد تامین مالی مشتریانش به وکالت از سپرده‌گذاران عمل می‌کند. سیفلو (۱۳۸۹) در تحقیق خود استفاده از رابطه حقوقی وکالت برای پایه‌ریزی سپرده‌های سرمایه‌گذاری را

مورد نقد و بررسی قرار داده است. در این تحقیق ضمن بررسی اشکالات وارد بر سپرده‌گذاری سرمایه‌گذاری در قانون عملیات بانکی، به اشکالاتی اشاره شده است که این اشکالات به دلیل استفاده از رابطه حقوقی وکالت ایجاد شده‌اند. این اشکالات در دو دسته شرعی و فنی دسته‌بندی شده‌اند. در خصوص اشکالات شرعی ناظر بر عقد وکالت، ۵ ایراد زیر مطرح شده است:

۱. نامفهوم بودن وکالت بانک برای مشتریان
۲. عدم قصد توکیل و دادن نمایندگی
۳. عدم رعایت حق نظارت و کنترل موکل (سپرده‌گذار) بر وکیل (بانک)
۴. عدم بطلان وکالت با فوت موکل و عدم رعایت حق تنفیذ ورثه

تاملی در اشکالات وارد شده روشن می‌کند که اشکالات صرفاً به دلیل استخدام رابطه حقوقی وکالت در تجهیز سپرده‌ها نیست، بلکه بیشتر به دلیل پیچیدگی‌های ساختاری قانون عملیات بانکی است که وکالت را برای انجام مأموریت محوله ناکارآمد کرده است. برای نمونه یک رابطه ساده وکالت بین بانک و سپرده‌گذار برای اغلب مشتریان و سپرده‌گذاران بانک‌ها قابل فهم است و یا با توجه به محدود کردن روش تامین مالی به قرارداد فروش اقساطی نیازی به توکیل به غیر وجود نخواهد داشت. توکیل به غیر آنجا ضرورت دارد که بانک بخواهد وظیفه سرمایه‌گذاری و یا تامین مالی را به غیر واگذار نماید. ولی در فروش اقساطی وکالت برای خرید کالای مورد نیاز متقاضی تامین مالی است نه سپردن اصل سرمایه‌گذاری به غیر. تضمین اصل سپرده‌ها می‌تواند به راحتی با استفاده از بیمه سپرده انجام شود، بدون آنکه تضمین ارائه شده ارتباطی به وکالت داشته باشد ضمن آنکه در فروش اقساطی به جز موارد مربوط به ریسک نکول و عدم بازپرداخت که توسط وثیقه و ضامن مرتفع می‌شود عموماً اصل سرمایه محافظت شده است. ایراد مربوط به نظارت و همچنین بطلان عقد با فوت هرچند معلول رابطه وکالت است ولی با عنایت به سادگی بوجود آمده در این حساب‌ها، می‌توانند با گنجاندن مواردی در قراردادهای سپرده‌گذاری حل شوند.

چهار اشکال مطرح شده در این تحقیق در خصوص اشکالات فنی ناظر به عقد وکالت^۱ معلول رفتارهای اقتصادی فعالان صنعت بانکداری اسلامی در جمهوری اسلامی و همچنین پیچیدگی‌های خاصی است که قانون عملیات بانکی بدون ربا برای ساماندهی سپرده‌های سرمایه‌گذاری لحاظ کرده است. از اینرو این نتیجه به دست می‌آید که هرچند اشکالات وارده به عقد وکالت در تجهیز سپرده‌های سرمایه‌گذاری در قالب قانون عملیات بانکی بدون ربا درست و بجاست ولی در خصوص سپرده‌های سرمایه‌گذاری ویژه فروش اقساطی با بازده ثابت موضوعیت ندارند. به عبارت دیگر اشکالات وارد بر عقد وکالت در خصوص سپرده‌های سرمایه‌گذاری عام است و در خصوص سپرده‌های سرمایه‌گذاری ویژه با بازدهی ثابت وارد نیست. علت اصلی توفیق سپرده‌های سرمایه‌گذاری ویژه با بازدهی ثابت به سادگی و خاص شدن موضوع قراردادها برمی‌گردد که توانسته است بسیاری از پیچیدگی‌های موجود در عملیات بانکی بدون ربا را مرتفع نماید.

اصلی‌ترین چالش در تامین مالی از طریق فروش اقساطی، صوری شدن معاملات است. در قراردادهای فروش اقساطی، مشتری به وکالت از طرف بانک اقدام به خرید کالای مورد نیاز خود برای بانک می‌کند و بانک نیز همین کالا را طی یک قرارداد فروش اقساطی به مشتری می‌فروشد. علیرغم اینکه فروش اقساطی قابلیت و انعطاف‌پذیری زیادی برای تامین مالی موارد مختلف را دارد، ولی نمی‌تواند جایگزین قرارداد قرض شود. از اینرو زمانی که هدف از درخواست تامین مالی به دست آوردن پول نقد باشد و نیاز به کالایی که موضوع قرارداد فروش اقساطی است، واقعی نباشد، مشتریان بانک تلاش می‌کنند به هر طریق از خرید کالای مذکور اجتناب کنند و به همین نحو به هر طریق ممکن به پول مورد نیاز دست یابند. این مسئله موجبات صوری شدن معاملات و نقل و انتقال‌های غیر واقعی می‌شود. مواردی از این صوری شدن در ارائه مدارک صوری مانند فاکتور و پیش‌فاکتور خرید کالای مورد نظر به بانک، قیمت‌گذاری کالای مورد نظر به قیمت‌های غیر واقعی، نقل و انتقال صوری کالاها توسط یک فرد آشنا و ... مشاهده شده است. حساب‌های سرمایه‌گذاری ویژه فروش اقساطی نیز با توجه به ارتباط مستقیم خود با قرارداد فروش اقساطی مشمول این چالش

اساسی هستند که در اینجا نقش نظارتی فعال بانک و نهادهای ناظر برای حل مسئله ضروری است. بانک باید نظارت دقیق داشته باشد که متقاضیان واقعی تامین مالی را شناسایی نماید. این مسئله با توجه به حجم قابل توجه تقاضا برای دریافت تسهیلات می‌تواند با وضع محدودیت‌هایی همانند آنچه در مورد تسهیلات فروش اقساطی خودرو^۹ انجام شده است انجام شود، بدون آنکه ضرر معتنا بهی به بانک و سپرده‌گذاران برسد.

همانطور که مطالعه نصرآبادی و شعبانی (۱۳۸۷) نشان داد، بانک‌ها نیز تمایل زیادی به تامین مالی از طریق فروش اقساطی دارند. عمده دلیل این تمایل به سمت فروش اقساطی مشکلات و چالش‌هایی است که بانک‌ها در اجرای قراردادهای مشارکتی با آن مواجه هستند. سیفلو (۱۳۸۹) نشان داد که عمده‌ترین چالش مربوط به بانکداری مشارکتی به عدم تقارن اطلاعات مربوط می‌شود. عدم تقارن اطلاعات باعث سه مشکل اصلی و عمده در به کارگیری عقود مشارکتی برای تامین مالی می‌شود. انتخاب نامساعد^{۱۰}، خطرات اخلاقی^{۱۱} و هزینه‌های نظارت^{۱۲} و نمایندگی، سه مسئله اصلی عقود مشارکتی هستند که از عدم تقارن اطلاعات ناشی می‌شوند. علاوه بر این عدم تعیین دقیق میزان سود بانک نیز در تامین مالی از این طریق بانک را نسبت به آن بی‌میل می‌کند.

جمع‌بندی

بانکداری اسلامی همواره تلاش کرده است جایگزین مناسبی برای بانکداری متعارف باشد و از این رو فعالان بانکداری اسلامی کوشیده‌اند تا محصولات بانکداری متعارف را به نحو مقتضی ارائه نمایند. بانکداری اسلامی در جذب و تجهیز سپرده‌های سرمایه‌گذاری برای حساب‌های سرمایه‌گذاری خود به عنوان جایگزینی برای حساب‌های مدت‌دار متعارف، با مشکل انگیزه مواجه بوده است. از آنجا که اغلب مشتریان بانک‌های اسلامی افراد متعارف و ریسک‌گریزند و این افراد به دنبال یک سود قطعی و بدون ریسک هستند، بانک اسلامی همواره با چالش بحران انگیزه در مدیریت مشتریان خود مواجه بوده است. سیستم بانکداری متعارف با استفاده از مکانیزم نرخ بهره

تا حد زیادی توانسته است، انگیزه‌ی مشتریان خود را مدیریت نماید. حرمت قطعی ربا بانک‌های اسلامی را ناگزیز از به کارگیری مشارکت در سود و زیان نموده است که با توجه به ماهیت فعالیت‌های بانک‌ها و قراردادهایی که آن‌ها برای تامین مالی و ارائه تسهیلات استفاده می‌کنند، نمی‌توانند سودهای قطعی و از پیش تعیین شده را برای مشتریانشان تعهد نماید. لذا می‌توان اینگونه نتیجه گرفت که بانک‌های اسلامی پاسخ مناسبی برای نیاز اکثر مشتریانشان ندارند.

بانکداری بدون ربا در ایران نیز از این قاعده مستثنی نیست. اگر بانک‌ها به مقتضای اولیه شیوه‌های تخصیص منابع در بانکداری بدون ربا عمل نمایند و به پی‌آمدهای واقعی سرمایه‌گذاری مستقیم، مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی، مضاربه و امثال آن‌ها ملتزم باشند سود بانک‌ها و به تبع آن سود سپرده‌گذاران سود معینی نخواهد بود، بلکه متغیر و مرتبط با تحولات آتی بنگاه‌های طرف قرارداد و کل اقتصاد خواهد بود و این امر باعث می‌شود که تنها افراد ریسک‌پذیر، افرادی که حاضرند با سود انتظاری کار کنند، سراغ بانک بیایند؛ در حالی که مشتریان اصلی بانک‌ها، افراد متعارف و ریسک‌گریز هستند: کسانی که دوست دارند درآمد معین و بدون مخاطره از محل سپرده‌شان بدست آورند. بانکداران در جمهوری اسلامی ایران از همان اوائل فعالیت بانکداری بدون ربا، پی به این بحران انگیزه در سپرده‌گذاران بردند. راهکاری که بانکداران ایرانی برای این مسئله ارائه کرده‌اند و هم اکنون نیز در بانک‌های جمهوری اسلامی ایران استفاده می‌شود، استفاده از «سود علی‌الحساب» است. سود علی‌الحساب وجهی است که قبل از اتمام و به نتیجه رسیدن عملیات سرمایه‌گذاری و حصول محاسبه و سود قطعی از جانب بانک به صاحبان سپرده‌های سرمایه‌گذاری پرداخت می‌شود. به کارگیری سود علی‌الحساب اشکالات و ایرادات مختلفی دارد و به نظر برخی محققین بانکداری اسلامی شبهه ربوی بودن عملیات بانکی را به دنبال دارد.

این مقاله ضمن بررسی سود علی‌الحساب، به منظور مدیریت بهتر انگیزه مشتریان اصلی بانک‌ها، راهکاری را در قالب حساب‌های سرمایه‌گذاری ویژه طراحی می‌کند که کارایی بیشتری نسبت به سود علی‌الحساب دارد و از اصلی‌ترین شبهه مربوط به سود علی‌الحساب نیز خالی است. این راهکار تحت عنوان حساب و سپرده‌گذاری جدیدی

تحت عنوان حساب سرمایه‌گذاری ویژه با بازدهی ثابت (فروش اقساطی) ارائه شده است.

این نوع سپرده‌گذاری جدید، همانند حساب سپرده مدت دار است و می‌تواند در قالب قانون عملیات بانکی بدون ربا تحت رابطه حقوقی وکالت تاسیس شود. تفاوت اصلی در این نوع سپرده‌گذاری آنجاست که سپرده‌گذاران منابع خود را در اختیار بانک قرار می‌دهند تا بانک آن‌ها را در قالب عقود با بازدهی ثابت و یا به طور خاص فروش اقساطی به کارگیرد. بانک نیز مشتریان نیازمندی را که نیاز آن‌ها در قالب فروش اقساطی قابل تامین مالی است را شناسایی کرده و منابع سپرده‌گذاران را تخصیص می‌دهد. از آنجا که در قرارداد فروش اقساطی سود می‌تواند از پیش تعیین شود، بانک‌ها می‌توانند نرخ از پیش تعیین شده‌ای را برای این حساب‌ها تعهد نمایند. ضمن اینکه این حساب‌ها می‌توانند نرخ از پیش تعیین شده داشته باشند، دیگر اشکالات سود علی‌الحساب را ندارند. البته می‌باید مبانی قرارداد به درستی برای طرفین قرارداد و حتی سپرده‌گذاران تبیین شود.

اصلی‌ترین چالش پیشروی این نوع حساب‌ها طبق تجربه فروش اقساطی، صوری شدن معاملات است که در قالب‌های مختلفی اتفاق می‌افتد که این مسئله ضرورت حضور نهادهای ناظر و توجه و نظارت بیشتر بانک را می‌طلبد تا با تمهیداتی از انجام معاملات صوری و قراردادهای فروش اقساطی با اغراض غیر جلوگیری شود. تجربه اجرای قراردادهای فروش اقساطی در ایران گویای این واقعیت است که هر وقت بانک‌ها نسبت مشروعیت و نحوه اجرای قراردادها حساس باشند راه‌های گریز را به خوبی می‌بندند. در خصوص این نوع حساب‌ها نیز با توجه به وفور متقاضیان واقعی قراردادهای فروش اقساطی، بانک می‌تواند نظارت‌های کافی بر حسن اجرای این نوع قراردادها داشته‌باشد.

در نهایت با توجه به قابلیت اجرایی شدن ساده و سریع این نوع حساب‌ها، پیشنهاد می‌شود این نوع سپرده‌گذاری به صورت آزمایشی اجرا شود. با توجه به اینکه اطمینان نظری در مورد پیامدهای اقتصادی و اجتماعی ناشی از این نوع سپرده‌گذاری

نمی‌تواند اطمینان لازم را فراهم نماید، اجرای آزمایشی می‌تواند بصیرت مناسبی را برای ادامه، تعطیلی و یا اصلاح این نوع سپرده‌گذاری فراهم نماید.

تحقیق و بررسی‌های علمی همواره می‌تواند راهگشای مشکلات و رافع موانع باشد. لذا برای تحقیقات بعدی در این زمینه به طور خلاصه می‌توان موارد ذیل را پیشنهاد کرد که در شناسایی نقاط قوت و ضعف، استفاده مناسب‌تر از این نوع حساب‌ها، اجرایی شدن و سیاست‌گذاری‌های مربوطه می‌توانند بسیار مفید باشند.

۱. تاثیر ارائه سپرده‌های سرمایه‌گذاری ویژه با بازده ثابت در منابع بانکی کشور
۲. تاثیر ارائه سپرده‌های سرمایه‌گذاری ویژه با بازده ثابت در ترکیب حساب‌ها و دارایی‌های بانک

۳. بررسی مشکلات عقود مبادله‌ای و ارتباط آن با حساب سرمایه‌گذاری ویژه با بازدهی ثابت

۴. امکان‌سنجی استفاده از سود حساب‌های سرمایه‌گذاری ویژه فروش اقساطی به جای نرخ بهره در محاسبات علمی

۵. طراحی الگوهای عملیاتی حساب سپرده‌گذاری ویژه با بازده ثابت طبق واقعیت‌های بانکداری در جمهوری اسلامی ایران

۶. اثرات اجتماعی و فرهنگی ناشی از اجرای سپرده‌های سرمایه‌گذاری ویژه با بازده ثابت

۷. بررسی سازگاری سپرده‌های سرمایه‌گذاری ویژه با بازده ثابت با بانکداری اسلامی؛ اهداف، چشم انداز و کارکردها

۸. تاثیر ارائه سپرده‌های سرمایه‌گذاری ویژه با بازده ثابت در تولید و اقتصاد بخش واقعی

۹. چالش‌ها و فرصت‌های پیشروی سپرده‌های سرمایه‌گذاری ویژه با بازده ثابت در فضای بانکداری جمهوری اسلامی ایران

۱۰. راهکارهای جلوگیری از سوء استفاده‌ها و صوری شدن معاملات در فروش اقساطی

یادداشت‌ها

۱. خرید دین
۲. بررسی روند ورود سود علی‌الحساب در عملیات بانکی می‌تواند در پی بردن به بسیاری از مسائل مفید باشد، چه اینکه احتمال آن وجود دارد که در ابتدا مقاومت‌هایی برای ورود این نوع پرداخت وجود داشته که تصویب آن به عنوان یک رویه قانونی و حکم عام به صورت یکباره صورت نگرفته است و بعدها بر اثر ضرورت‌های بوجود آمده این رویه وارد عملیات بانکی شده است.
۳. در حال حاضر، در نظام بانکی کشور به موجب مصوبه شورای پول و اعتبار، نرخ‌های سود علی‌الحساب تعیین و اعلام می‌شود و عملکرد آن هم به گونه‌ای بوده است که سپرده‌گذار از دریافت این سود «مطمئن» است و آن را سود قطعی سپرده خود تلقی می‌کند (میرجلیلی؛ ۱۳۸۱: ۱۳۰).

4. joint/general investment accounts
5. specific investment accounts
6. limited period investment accounts
7. unlimited period investment accounts

۸. ۱- عدم قابلیت برای معاملات بین‌المللی و جذب سپرده‌های خارجی
- ۲- فاصله گرفتن از پیشرفت‌های ابزاری بازارهای پول و سرمایه
- ۳- عدم قابلیت برای ایجاد بازار ثانویه سپرده‌ها
- ۴- عدم قابلیت برای سیاست پولی
۹. اختصاص تسهیلات فروش اقساطی بیشتر در ازای ارائه پیش فاکتور از سوی یکی از شرکت‌های خودرو سازی به صورت یک فقره چک در وجه نمایندگی صادر کننده پیش فاکتور صورت می‌گرفت. در این حالت با توافقی که بین متقاضی تسهیلات و نمایندگی صورت می‌گرفت چک تسهیلات در ازای دریافت مبلغی توسط نمایندگی نقد می‌شد. هم‌اکنون این تسهیلات به صورت واریز مستقیم کل تسهیلات به حساب شرکت خودروساز انجام می‌شود و امکان نقد کردن چک وجود ندارد و متقاضی ناگزیر است که خودروی پیش‌فاکتور شده را خریداری نماید.

10. adverse selection
11. moral hazard
12. monitoring costs

کتابنامه

- حسین‌زاده بحرینی، محمد حسین (۱۳۷۴)، «بررسی فقهی و اقتصادی سود تضمین شده (علی‌الحساب) در سیستم بانکداری بدون ربا»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم اقتصادی، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی.
- خان، محسن و میرآخور، عباس (۱۳۷۰)، *مطالعات نظری در بانکداری و مالیه اسلامی*، ترجمه محمد ضیائی بیگدلی، تهران: موسسه بانکداری ایران.
- سلامی، حبیب‌الله و بهمنی، علی (۱۳۸۱)، «اثر تعیین نرخ سود تسهیلات بر کارایی بانکداری اسلامی»، *پژوهش‌های اقتصادی*، ش ۲.
- سیفلو، سجاد (۱۳۸۹)، «تحلیل مقایسه‌ای قابلیت تجهیز منابع مالی از طریق وکالتی و مشارکتی در نظام بانکداری بدون ربا و ارائه الگوی جدید برای بانکداری ایران»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشکده معارف اسلامی و اقتصاد، دانشگاه امام صادق(ع).
- شیرانی، علیرضا (۱۳۸۶)، «شناسایی زیر ساخت‌های توسعه بازارهای مالی و عوامل کلیدی موفقیت در صنعت بانکداری اسلامی»، *مجموعه مقالات هجدهمین همایش بانکداری اسلامی*، تهران: موسسه عالی بانکداری.
- عبیدالله، محمد (۱۳۸۷)، *مهندسی مالی اسلامی*، ترجمه مسلم بمانپور و سجاد سیفلو، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق(ع).
- موسویان، سیدعباس (۱۳۸۳)، «ارزیابی عملکرد سپرده‌های بانکی در بانکداری بدون ربا»، *مجموعه مقالات پانزدهمین همایش بانکداری اسلامی*، تهران: موسسه عالی بانکداری ایران.
- همو (۱۳۸۴)، «ارزیابی قراردادهای و شیوه‌های اعطای تسهیلات در بانکداری بدون ربا»، *فصلنامه اقتصاد اسلامی*، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، سال ۵، ش ۱۹.
- میرجلیلی، سید حسین (۱۳۸۱)، «مسائل بانکداری بدون بهره در تجربه ایران»، *پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی*، ش ۲۲.
- نصرآبادی، داود و شعبانی، احمد (۱۳۸۷)، «چالش‌های بانک در اجرای قرارداد مشارکت در سود و زیان و راهکارهای آن»، *دوفصلنامه مطالعات اقتصاد اسلامی*، س ۱، ش ۱.

والی نژاد، مرتضی (۱۳۶۸)، مجموعه قوانین و مقررات بانکی، تهران: انتشارات مرکز آموزش بانکداری بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.

Ahmad, Ausaf (1993), *Contemporary practice of Islamic financing techniques*, Jeddah, Saudi Arabia, Islamic Research and Training Institute, Islamic Development Bank.

Id. (1997), *Structure of deposits in selected Islamic banks: implication for deposit mobilization*, Jeddah, Saudi Arabia, Islamic Research and Training Institute, Islamic Development Bank.

Haron, Sudin (1998), "Comparative Study of Islamic Banking Practices", *Islamic Economics*, vol. 10.

